

УДК 373. 2 (477.87)

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАКОНУ «ПРО ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ» ЧИННОГО В ЗАКАРПАТТІ В КІНЦІ XIX ст.

Рого Г.І.

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, кафедра педагогіки та психології, м. Берегове

РЕЗЮМЕ: реформування національної системи освіти, початковою ланкою якої є дошкільне виховання, потребує ґрунтовного вивчення, творчого осмислення, а також впровадження в практику надбань минулого. В публікації розкрито зміст закону «Про дошкільне виховання» 1891 р., який був чинним на всій території Австро-Угорської імперії, зокрема в Закарпатті, в кінці XIX – початку XX століття.

Ключові слова: дошкільне виховання, дошкільні заклади, виховання, вихователі, закон

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Українське дошкільня сьогодні будується на засадах гуманізації і демократизації, створюються оптимальні умови для природного виховання дитини в культуру нації як складову загальнонародської культури, формується національна свідомість, духовність, готовність до навчальної і трудової діяльності.

Питання дошкільня знайшли відбиття в Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), які, як і Концепція дошкільного виховання в Україні та Закон України «Про дошкільну освіту», визначають мету, завдання, напрями та шляхи реформування дошкільних закладів відповідно до економічних і духовних потреб суспільства. Вирішення відповідальних завдань можливе за умови творчого розвитку теорії дошкільня, яка є підґрунтям високого, якісно нового рівня роботи дитячих закладів і яка має і надалі забезпечувати пріоритет суспільного виховання.

Загальний аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Праці дослідників історії педагогічної думки Галичини XIX – першої третини XX ст. Л. Байка, Т. Завгородньої, І. Курляк, Б. Ступарика, М. Чепіль, Закарпаття й Буковини В. Гомонная, М. Зимомрі, В. Росула, М. Талапанича, В. Сагарди, В. Шандора дають уявлення про західноукраїнську народну школу в межах Австрійської (Австро-Угорської) імперії. У наукових доробках неодноразово згадується ухвалений у 1868 р. в Угорщині закон «Про освіту XXXVIII», що увійшов в історію під назвою «закон Етвеша». За даними досліджень істориків закарпатського шкільництва А. Ігната, І. Небесника, А. Олашина, саме цей закон став початком фактичного нищення української школи в межах угорської частини імперії Габсбургів.

Проблема законного врегулювання дошкільного виховання означеного періоду стала предметом дослідження.

Мета публікації: розкрити зміст закону Про дошкільне виховання 1891р., який був чинним на всій території Угорського королівства, зокрема Закарпаття, в кінці XIX – початку XX століття.

Неодмінною умовою повноцінного функціонування системи дошкільної освіти, як і будь-якої іншої сфери суспільної діяльності, є її законодавчо-нормативне врегулювання. Відтак, Австро-Угорська імперія стала однією з перших країн європейського континенту, де питання виховання дітей дошкільного віку у спеціальних інституціях було узаконене правничими актами [2, с.331-333].

Закон «Про дошкільне виховання» був зареєстрований під номером XV і побачив світ у «Державному збірнику законів» від 5 травня 1891 р. У законі «Про дошкільне виховання» (§1) визначені передусім мета й завдання дошкільних закладів: забезпечити опіку над дітьми від 3 до 6 років, навчити їх санітарно-гігієнічних правил, сформувати норми поведінки, розвивати фізичні, психічні та моральні якості [5, с. 1].

Другий параграф закону окреслював значущість осередків, покликаних не лише вберегти дитину від негативних впливів, а й забезпечити її фізичний і психічний розвиток. Ідеться в першу чергу про дитячі садки, діяльність яких мала здійснюватися під керівництвом компетентного вихователя із завершеним циклом знань і відповідним кваліфікаційним посвідченням. Закон передбачав також створення стаціонарних і тимчасових (сезонних – літніх) дитячих притулків, що мали функціонувати під наглядом опікунки з високими морально-етичними якостями.

Дитячі садки, стаціонарні та сезонні притулки мали діяти відповідно до чинних статей закону «Про дошкільне виховання» (§§6–14). Вони створювалися й утримувалися за допомогою державних чинників, окружної влади, релігійної общини, юридичної або фізичної особи. Ініціювання відкриття дошкільного закладу регламентувалося параграфами 15–21 і подавалося до шкільного інспекторату. Зазначене стосувалося і фізичних осіб.

Заслугує на увагу параграф 4 названого закону, в якому (як і в статті 4 аналогічного Закону України 2001р. [1, с. 5]), проголошувалася обов'язковість дошкільної освіти. Зазначалося, що там, де функціонують дитячий садок або притулок, всі батьки або опікуни 3–6-річних дітей зобов'язані прилучати рідних дітей або підопічних до дошкільних осередків [5, с. 1]. У разі невиконання цього

положення закону сільська община мала право покарати батьків штрафом від 10 до 50 кр. Ця сума могла збільшуватися залежно від кількості відмов платити штраф. Примітно, що вилучені кошти переказувалися в казну саме того дитячого садка чи притулку, який мала відвідувати дитина. Таке рішення було позитивним, стимулюючим фактором, сприяло зміцненню матеріальної бази дошкільного закладу.

Слушно зауважити, що майже аналогічним до вимог сучасного українського “дошкільного” законодавства (статті 6 і 9 Закону України “Про дошкільну освіту”) є положення аналогічного документа про доступність освітніх послуг, передбачуваних закладами дошкільного виховання безвідносно до раси, політичних, релігійних переконань, статі, майнового стану, місця проживання дітей тощо [1, с. 5].

Водночас відповідно до вимог закону (§5) у дошкільні заклади не допускалися хворі чи розумово відсталі діти.

Другий розділ Закону “Про дошкільне виховання” містив важливі положення щодо облаштування дошкільних закладів, їх матеріального забезпечення.

Вони (як це передбачено і статтею 38 Закону України “Про дошкільну освіту”) мали відповідати діючим у той час вимогам щодо матеріальної бази, охорони здоров’я дітей і протипожежної безпеки [1, с. 5]. Одне приміщення призначалося для не більше 80 дітей, на одну дитину відводилося 0,8м² площі. Приміщення мало бути просторе, світле, що легко провітрюється, з відповідними кімнатами та подвір’ям, бажано, засадженим деревами, де діти могли б гратися [5, с. 2]. Передбачені законом санітарно-гігієнічні норми, правила охорони здоров’я та протипожежної безпеки спрямовувалися на збереження належних умов для гармонійного розвитку дошкільників. Але на практиці дані вимоги не реалізувалися. Як правило, у бідніших комітатах дошкільні заклади розміщувалися у непристосованих, старих, вологих приміщеннях, які були переповнені [3, с. 12; 4, с. 4]. Мало де біля дошкільного закладу знаходився сад.

Літні дитячі притулки закон дозволяв відкривати на базі приміщень шкіл, які переважно не були пристосовані для цієї мети.

Окремий розділ закону регламентував державне стимулювання діяльності дошкільних закладів. Зазначалося, що кожен дитячий садок, дитячий притулок чи заклад із підготовки вихователів, який діє відповідно до закону і потребує матеріальної допомоги, може просити її, незалежно від того, кому він належить: державі, місцевій адміністрації, релігійній організації, юридичній чи фізичній особі [5, с. 10-11].

Водночас вказувалося: якщо держава допомагає в фінансуванні закладу, то залишає за собою право на підбір кадрів; якщо держава фінансує

половину його витрат, то він стає державним [5, с. 10-11].

Працівники дитячих садків, дитячих притулків і закладів із підготовки вихователів, які отримували постійну матеріальну допомогу, згідно з §45 закону “Про дошкільне виховання” могли бути звільнені з посади лише за згодою Міністерства освіти і культури. Цим же параграфом передбачалося, що дошкільні інституції, які не відповідають вимогам чинного законодавства або ведуть “антидержавну” діяльність, можуть бути позбавлені матеріальної допомоги.

Отже, фінансова підтримка закладів дошкільного виховання виступала одним із чинників їх підпорядкування офіційному державному освітньому курсові, суть якого полягала в суцільній мадяризації населення.

Закон 1891 року (§7) визначав, що кількість дітей у дошкільних закладах не може перевищувати 80 – на одну виховательку не більше 40. Якщо число вихованців перевищувало 40, то на допомогу виховательку виділялася няня, а в притулках – служниця.

Зведені статистичні дані засвідчують, що середня кількість осіб на один заклад не перевищувала визначеного законом максимуму (80 дітей). Для прикладу, в Березькому комітаті Закарпаття у 1899 р. діяли 38 дошкільних закладів, які відвідували 2883 осіб дошкільного віку, тобто близько 76 вихованців на один заклад. У 17 дошкільних закладах Марамороського комітату – 1305 осіб, що становило близько 77 осіб на один заклад. 13 дошкільних закладів Угочанщини відвідувало 946 дітей (відповідно 73). Аналогічною була картина в Ужанському комітаті: у 20 дошкільних закладах виховувалося 1566 осіб дошкільного віку – близько 78 осіб на один заклад.

Проте окремі дошкільні інституції кінця XIX ст. були переповнені. Так, у 1890 р. дошкільний заклад в Ужгороді (вул. Бозош) відвідувало від 80 до 150 дітей; дитячий садок у Мукачеві – від 80 до 120 осіб; у Солотвині – 60-140; у Великих Лучках – 60-100. Дані про дошкільні заклади Закарпаття, станом на 1890 р. висвітлені в таблиці 1.

У всіх дошкільних закладах, окрім дитячого садка в с. Нижні Ворота (з угорсько-німецько-русинською), мова навчання була угорська.

Щодо змісту навчально-виховної роботи, то закон встановив такі найважливіші його елементи:

- навчання молитов;
- розвиток мови;
- навчання співу;
- ігрова діяльність;
- формування навичок художньої та господарсько-побутової праці (таких, що не перевищували фізичних можливостей дитини, але розвивали її майстерність);
- формування культури поведінки.

Таблиця 1

Дошкільні заклади Закарпаття станом на 1890 р.

№ з/п	Місцевість	Рік відкриття	Тип закладу	Забезпечення	К-сть дітей
Березький комітат					
1	м. Мукачево	1878	дитячий садок	задовільне	35
2	м. Берегово	1879	– // –	зразкове	60-70
3	м. Берегово	1882	притулок	задовільне	20-50
4	м. Свалява	1882	дитячий садок	елементарне	60
5	с. Білки	1883	– // –	зразкове	50-55
6	с. Лоня (Угорщина)	1883	притулок	елементарне	50-60
7	с. Росвигово	1883	дитячий садок	задовільне	55
8	м. Мукачево	1884	– // –	зразкове	80-120
9	м. Гарпа (Угорщина)	1884	– // –	задовільне	85-90
10	с. Великі Лучки	1885	– // –	елементарне	60-100
11	с. Голубине	1885	– // –	зразкове	42-50
12	м. Мукачево	1885	– // –	– // –	116
13	с. Білки	1886	– // –	елементарне	50-55
14	с. Варпаланка	1886	– // –	задовільне	70-90
15	с. Кайданово	1887	– // –	– // –	5-13
16	с. Нижні Ворота	1890	– // –	низьке	15
Марамороський комітат					
1	м. Мараморош-Сігет (Румунія)	1845	дитячий садок	зразкове	60-100
2	м. Хуст	1884	– // –	задовільне	25-40
3	м. Мараморош-Сігет	1885	притулок	елементарне	20-35
4	с. Солотвино	1886	дитячий садок	зразкове	60-140
5	м. Ронасейк (Румунія)	1889	– // –	задовільне	50-60
6	Акна-Шугатаг (Румунія)	1890	– // –	зразкове	50
Угочанський комітат					
1	м. Виноградів (центр)	1882	дитячий садок	задовільне	36-45
2	с. Нове Село	1882	– // –	– // –	35-55
3	м. Виноградів (“верхній кінець”)	1883	– // –	– // –	40-80
4	м.Тарна Марє (Румунія)	1885	– // –	– // –	60-80
5	с. Голмі (Румунія)	1885	– // –	– // –	44-80
Ужанський комітат					
1	м. Ужгород, вул. Бозош	1879	дитячий садок	задовільне	80-150
2	с. Великий Березний	1885	– // –	елементарне	30-50
3	с. Радванка	1885	– // –	задовільне	20-50
4	м. Ужгород, вул. Мочар	1885	– // –	– // –	50-60
5	с. Павловці (Словаччина)	1887	– // –	низьке	100-130
6	м. Ужгород, вул. Телекі	1889	– // –	задовільне	40-60
7	с. Середне	1890	– // –	елементарне	80

На відміну від дитячих садків, літні притулки для дітей віком від 3 років мали забезпечувати лише догляд, формування елементарних навичок гігієни, культури поведінки та ігрову діяльність.

Загальною вимогою до всіх дошкільних закладів (дитячих садків, постійних і літніх притулків) було навчання всіх дітей неугорської національності угорської мови як державної.

Всі типи дошкільних інституцій мали працювати зранку до вечора. Вихідні – лише в недільні та святкові дні. Довші канікули (не більше місяця) передбачалися лише взимку.

III розділ закону містив вимоги щодо освіти вихователів дитячих садків і керівників притулків: на роботу приймалися особи, які закінчили спеціальні

державні заклади. Тим, хто здобув освіту за кордоном, потрібно було скласти додаткові іспити з угорської мови, історії Угорщини, основ географії тощо (§11).

Керівниками притулків могли бути особи, які здали практичний іспит з угорської мови в закладі з підготовки вихователів чи в зразковій дошкільній інституції за участю королівського інспектора (§12).

Великі перспективи для створення та утримування дитячих садків і дитячих притулків відкривав IV розділ аналізованого закону. Так, у його §15 вказувалося, що кожний адміністративний округ, прями́й податок якого перевищує 15.000 фр. на рік, зобов'язаний власними силами відкривати дошкільні заклади [5, с. 3-4]. Округи, в яких є хоча б 40 дітей

дошкільного віку, що потребують опіки, а прямий податок сягає 10.000 – 15.000 фр., зобов'язані відкривати дитячі постійні притулки; якщо ж прямий податок нижчий, ніж 10.000 фр., а в комітаті наявні хоча б 15 дітей дошкільного віку, незабезпечених відповідним доглядом, – повинні відкриватися літні дитячі притулки (§16).

Для забезпечення регулярних надходжень коштів на створення й утримання дитячих садків і притулків закон дозволяв накладати додатковий податок, який, проте, не мав перевищувати 3% від загальної суми податку.

Згідно з положенням §21 закону “Про дошкільне виховання”, у дошкільні заклади всіх типів мали приймати дітей незалежно від віросповідання та національності; плата за перебування у дитячих садках повинна бути невисокою, а за наявності довідки про бідність батьки повністю звільнялися від неї. Притулки діти могли відвідувати безкоштовно.

Питання контролю та керівництва дитячими садками і притулками відображені в V розділі закону. Всі дошкільні заклади підпорядковувалися Міністерству освіти і культури, який призначав для безпосереднього контролю відповідних інспекторів.

VI розділ закону (§§31-43) регламентував питання заснування та функціонування закладів із підготовки вихователів. Зокрема вказувалося, що кадри для інституцій дошкільного виховання готуються в спеціальних закладах, окремих для чоловіків і жінок. Створювати такі заклади можуть: держава, комітати, релігійні общини, приватні особи, якщо дотримуватимуться всіх вимог, передбачених законом “Про дошкільне виховання”.

§33 цього розділу закону визначав, що на навчання в заклади з підготовки вихователів повинні прийматися:

- 1) особи, здорові фізично та психічно, з музичним слухом;
- 2) дівчата після досягнення 14 років, хлопці – після досягнення 16 років; старших 40 років приймали лише за спеціальним дозволом міністра освіти і культури;
- 3) за умови успішного складання іспитів або за наявності довідки про успішне завершення середньої чи горожанської (неповної середньої) дівочої школи та четвертого або другого класу “вищої” школи.

Неодмінною умовою ефективної підготовки кадрів закон визначив заснування при закладах зразкових угорськокомовних дитячих садків під керівництвом дипломованої виховательки.

Закон захищав інтереси майбутніх вихователів: остаточне рішення щодо їх виключення (лише за грубі порушення) приймало Міністерство освіти і культури. Щодо релігійних закладів із підготовки вихо-

вателів, то ця прерогатива належала найвищій релігійній адміністрації (§38).

Свідченням високих вимог до фахівців дошкільного профілю виступають положення закону про іспити, які проводилися щороку, при цьому після другого курсу – державні, в присутності королівського інспектора чи особи, визначеної Міністерством освіти і культури. Диплом вважався дійсним лише тоді, коли був підписаний королівським інспектором або довіреною особою з Міністерства освіти і культури. Його не підписували, якщо випускник не склав успішно іспити з угорської мови та літератури. На руки дипломи видавали не раніше як у 18 років дівчатам і у 20 років хлопцям.

Закон “Про дошкільне виховання” визначив ставлення держави до недипломованих вихователів. Ті з них, які працювали хоча б три роки до прийняття закону, звільнялися від іспитів у закладі з підготовки вихователів за умови, що вони продемонструють королівському інспектору свою успішну роботу та знання угорської мови. Якщо ж вихователю не вдалося досконало угорською мовою, то впродовж трьох років він повинен засвідчити її знання перед королівським інспектором. Аналогічною була вимога і до дипломованих вихователів, які не володіли угорською мовою. У разі її невиконання вихователів звільняли з посади [5, с. 10].

Отож, на вихователя, як і на заклади дошкільного виховання, покладалася місія утвердження “мадярської ідеї” та зугорщення населення, починаючи від найменших громадян держави.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок із даного напрямку. Закон “Про дошкільне виховання” 1891 року був документом, який усталив засадничі положення, дотичні до такої сфери суспільної діяльності, як виховання дітей дошкільного віку, і став важливим каталізатором для подальшого розвитку дошкільної освіти на всіх підугорських землях.

Серед основних принципів її розбудови закон проголосив обов'язковість і доступність, демократизм і гуманне ставлення до дітей, тобто принципи, аналогічні до тих, які визначені сучасним законодавством України в царині суспільного дошкільного виховання. Водночас закон ігнорував принцип рідномовності освітніх послуг, пропонованих дитячими садками, постійно діючими та сезонними (літніми) притулками для дітей національних меншин: превалюючою в них мала бути угорська мова. Саме це положення закону зумовило головну особливість мережі закладів дошкільного виховання Закарпаття: вони були неукраїнські – як за мовою, так і за “духом”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Дошкільну освіту. Закон України // Урядовий кур'єр.– 2001. – № 141. – С.9.
2. Реґо Г. До історії становлення законів про дошкільну освіту // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія “Педагогіка. Соціальна робота”. – № 7: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції “Формування національних та загальнолюдських цінностей спеціаліста у контексті його професійної підготовки у вищому навчальному закладі” / Голов. ред. Козубовська І.В. – Ужгород, 2004. – С.331-333.
3. ДАЗО у Берегові // Ф. 1092 (Шкільний інспекторат Мараморошской жупи г. Хуст 1895 – 1919) оп. 1, ед. хран. 20 (Матрикульная книга детсада с. Лонка 1911), на 12 лист.

4. ДАЗО у Берегові // Ф. 1092, оп. 1, ед. хран. 13 (Переписка с Министерством культов и просвещения Венгрии, с сельским представительством и попечительством школы об организации детсада в с. Березна), на 102 лист.
5. A Magyarországi Népoktatásügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezése és közgazgatása. – Budapest: Az eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása, 1893. – I. Kötet: Kisdédovás és népoktatás. – 209 o.

SUMMARY

THE BASIC PROVISIONS OF THE LAW "ON PRESCHOOL UPBRINGING" ACTING IN TRANSCARPATHTIA AT THE END OF THE XIX CENTURY

Reho H.I.

Reforming the national system of education, whose initial link is pre-school upbringing, requires a profound study, creative comprehension as well as introduction of the achievements of the past into practice. In the publication the essence of the law "On preschool upbringing" of 1891 which was in force on the whole territory of Austrian – Hungarian monarchy, particularly Transcarpathia, at the end of XIX – beginning of the XX century has been shown.

Key words: preschool upbringing, infant schools, education, educators, law

УДК 016

НОБЕЛІВСЬКА ПРЕМІЯ В ГАЛУЗІ ФІЗІОЛОГІЇ ТА МЕДИЦИНИ

Фатула М.І., Фатула Ю.М.

Ужгородський національний університет, м. Ужгород

РЕЗЮМЕ: в огляді коротко подано біографію Альфреда Нобеля, механізм присудження Нобелівської премії, список нобелівських лауреатів у галузі фізіології та медицини з 1901 по 2008 роки та біографії лауреатів – вихідців з України.

Ключові слова: Нобелівська премія, нобелівські лауреати в галузі фізіології та медицини

Нобелівська премія — одна з найбільш престижних міжнародних премій [10, 11].

Заснована згідно з заповітом шведського підприємця, винахідника та філантропа Альфреда Бернхарда Нобеля, який весь свій статок призначив на фінансування міжнародної премії [7, 10, 11].

Згідно з його волею, річний прибуток від цієї спадщини має ділитися на 5 рівних частин між особами, які попереднього року найбільше прислужилися людству в різних галузях діяльності.

Нобелівська премія присуджується щорічно (починаючи з 1901 року) за досягнення у таких галузях, як фізика, хімія, медицина та фізіологія, література, захист миру, економіка (з 1969 р.).

Від часу присудження перших премій (10 грудня 1901 р.) і до 2005 року включно її лауреатами стали 755 осіб (34 жінки та 721 чоловік), а також 18 організацій.

Жінки двічі ставали лауреатами в галузі фізики (1903, 1963), тричі – хімії (1911, 1935, 1964), 7 разів – у галузі медицини, 10 – літератури, 12 – в галузі миру.

Досі наймолодшим нобелянтом є Лоуренс Брагг, який у 25 років отримав премію з фізики (разом з батьком, 1915 р.) [10].

З 1901 по 2008 роки Нобелівською премією в галузі фізіології та медицини нагороджено 192 особи [8, 12].

Нобелівські премії є унікальними винагородами й особливо престижними. Їхня добра слава зумовлена надвисокими вимогами до кандидатів, вагомністю грошового забезпечення, а головне, особистістю творчої людини, якою був А.Нобель.

Коротко про біографію А.Нобеля [9].

Альфред Бернхард Нобель народився 21 жовтня 1833 р. у Стокгольмі. Його батько, Еммануель Нобель, архітектор за освітою й винахідник за покли-

канням. Мати – Кароліна Анріетта Алсель, народила 8 дітей, і Альфред був третім з чотирьох синів, яким судилося вижити.

Родина переживала скрутні часи, і батько, залишивши дружину й дітей у Швеції, змушений був виїхати спочатку до Фінляндії, а згодом на запрошення російського уряду й до Санкт-Петербурга.

У Росії Нобель-старший виявив себе енергійним підприємцем і талановитим винахідником: він заснував механічний завод й ефективно задовольняв попит російської армії на міни, а промисловість – токарними верстатами.

Коли Альфредові минуло 9 років, родина переїхала до батька в Росію. Здобувши освіту в домашніх умовах, 17-річний А. Нобель на три роки подався в подорож по Європі й Америці. В Парижі молодий Нобель поглиблює знання з хімії, а в США, зустрівши свого співвітчизника–винахідника парової машини Джона Еріксона, зацікавився цим ремеслом.

Під час російсько-кримської війни (1853-1856) Альфред Нобель, повернувшись до Санкт-Петербурга, працює в компанії батька "Fonderie et atelier mecanique Nobel et fices", що спеціалізується на виробництві боєприпасів.

Після закінчення війни замовлень на продукцію мирного часу було недостатньо, й компанія збанкрутувала.

Старші брати, Роберт і Людвіг, залишилися в Росії, влаштувавши самостійно свій життєвий шлях, а Альфред з батьками й молодшим братом Емілем повернулися до Стокгольма. У Швеції Альфред в маленькій лабораторії батька в передмісті Стокгольма вирішив зайнятися механічними й хімічними експериментами. Таке рішення визначило всю його подальшу долю.